

Boekbesprekingen / Comptes Rendus

Lucretius, *De natuur van de dingen – De rerum natura*, uitgegeven, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Piet Schrijvers (Groningen: Historische Uitgeverij 2008). 612 pp., ISBN 978-90-6554-424-7. € 49,95.

Lucretius' epicureïsche leerdicht *De rerum natura* werd gepubliceerd in de jaren vijftig van de eerste eeuw voor onze jaartelling. De eerste volledige Nederlandse vertaling verscheen in 1701. In de 'Voorreede' van dit laatste werk, maar ook in de 'Korte Redeneeringen' die de afzonderlijke boeken van het leerdicht samenvatten, laat de vertaler, Jan de Witt, zich kritisch uit over bepaalde aspecten van Lucretius' gedachtegoed: zijn ontkenning, in het voetspoor van Epicurus, van de goddelijke voorzienigheid, zijn geloof in de eeuwigheid van de materie, zijn these dat de ziel zowel materieel is als sterfelijk en het empirisme dat hem deed geloven dat al onze concepten uiteindelijk uit de waarneming stammen. Dit laatste belette hem bijvoorbeeld in te zien, aldus De Witt, dat wij een helder en afgebakend ('clare et distincte') concept van god hebben als eerste oorzaak, een concept dat niet uit de waarneming afkomstig kan zijn. Deze deels cartesiaans geïnspireerde kritiek laat onverlet, aldus nog steeds De Witt, dat Lucretius zich een 'schrandere natuurkundige' toont 'wanneer hy sich alleenlyk inlaat om van de hoofdstoffen, hunne bewegingen, gestaltns, onderlinge saamenvoegingen enz. te handelen'. Op zich is het atomisme van Lucretius dus een interessant alternatief voor het aristotelisch-scholastieke wereldbeeld: men zal hier geen 'zelfstandige vormen, verborgene hoedanigheden, onderlinge trek en afkeer in ziellooze lichamen, watigheden, zelfvigheden, noch meer diergelyke niets betekenende schoolwoorden' vinden. De Witts ambivalente positie lijkt typerend voor de late zeventiende eeuw, waarin het atomisme van Lucretius en Epicurus een belangrijk referentiepunt was geworden: dikwijls verguisd om zijn anti-creationistische en zelfs atheïstische implicaties, maar niettemin in gechristianiseerde vorm als een beloftevolle fysica omarmd door geleerden als Pierre Gassendi en Isaac Beekman.

De impact van Lucretius' werk op de vroegmoderne wetenschap en filosofie is slechts één van de redenen om de fraaie nieuwe vertaling van Piet Schrijvers, emeritus hoogleraar Latijn te Leiden, ter hand te nemen. Zo is deze langste, min of meer

compleet overgeleverde epicureïsche tekst ook nog één van de mooiste werken die vanuit de oudheid tot ons zijn gekomen. Bij Lucretius gaat namelijk een illusieeloos atomistisch wereldbeeld gepaard met een grote sensitiviteit voor zintuiglijke schoonheid en voor de indrukwekkende grootsheid van de kosmos en het oneindige universum. In zijn gedicht zijn, zoals Schrijvers het uitdrukt, deze 'wonderen woorden geworden'.

In de inleiding op zijn vertaling situeert Schrijvers het leerdicht overtuigend als een poging om de epicureïsche filosofie – een combinatie van atomisme in de fysica en hedonisme in de ethiek – als een acceptabel wereldbeeld ingang te doen vinden bij de Romeinen, ondanks hun sterke preoccupatie met *pietas* (vroomheid en het respecteren van intermenselijke normen en waarden). Lucretius probeerde te laten zien dat een aantal aspecten van de traditionele religie juist getuigen van *impietas*, terwijl de ware *pietas* bestaat in het epicureïsche inzicht in de aard van de werkelijkheid. Lucretius' missie was niet overbodig, want veel Romeinen stonden wantrouwig tegenover de filosofie – ten slotte een Griekse uitvinding en dus gemakkelijk te beschouwen als een vorm van intellectuele en morele verweking. Vergeleken bij de filosofie van de Stoa, die met haar nadruk op kosmische theologie en deugden eerder aansloot bij Romeinse tradities, had het Epicurisme het daarbij nog wat moeilijker, al gaat het misschien wat ver om met Schrijvers te spreken van een 'out cast'-positie die zich maatschappelijk moeilijk leende voor openbare voordrachten waar aristocraten zich konden vertonen' (p. 29). Zelfs de later zo Epicurus-vijandige Cicero volgde in de jaren zeventig colleges bij de epicureïsche filosoof Phaedrus. Zijn tijdgenoot Philodemus was epicureïsch huisfilosoof bij de vooraanstaande Gnaeus Calpurnius Piso Caesoninus, de schoonvader van Julius Caesar. Daarmee is niet gezegd dat Epicurus een grote aanhang had of overal makkelijk ingang vond bij de elite, maar van iets als een *cordon sanitaire* lijkt niet echt sprake te zijn geweest.

Schrijvers heeft gekozen voor een vertaling met een gelijk aantal versregels als het origineel, waardoor noodgedwongen hier en daar informatie verloren gaat: het Latijn is nu eenmaal geconcentreerder dan het Nederlands. De kern blijft echter overeind. Lucretius' hexameters, een metrum dat in het Nederlands notoir onnatuurlijk werkt, verving hij door zesvoetige jamben – een prettig leesbaar

alternatief dat vaak de helderheid van proza suggereert – terwijl hij er toch in geslaagd is door woordkeus en zinsbouw de poëtische glans van het origineel te bewaren. Handig is daarbij natuurlijk dat de Latijnse tekst telkens op de linkerpagina wordt meegeleverd. Over details valt altijd te twisten, maar in het algemeen is Schrijvers' vertaling beter en vaak ook fraaier dan die van zijn voorgangers, waaronder de partiële vertalingen van de grote dichters J. H. Leopold (in viervoetige jamben; met soms gewrongen constructies en inversies van de woordvolgorde) en Ida Gerhardt (in vrij geslaagde hexameters, maar nogal eens pompeus en met een soms misleidende woordkeus). Dat is geen geringe prestatie. Net als bij De Witt gaat de vertaling vergezeld van een algemene inleiding en van afzonderlijke inleidingen per boek. Toegevoegd is verder een origineel en uitvoerig essay over de literaire en wetenschappelijk-filosofische Lucretius-receptie in de Nederlanden (van Karel van Mander tot Cees Nooteboom) – eigenlijk al een boek op zich en een waardevolle bonus voor de lezer.

In zijn toelichtingen op Lucretius' epicureïsche filosofie is Schrijvers beknopt maar adequaat. Ik veroorloof mij slechts een kleine correctie: de verklaring van de beweging van de sterren in boek V volgt beslist niet het mathematisch-astronomische model van Eudoxus (p. 345), dat wel door Aristoteles in zijn kosmologie was geïncorporeerd. Zulke kritiek op details mag echter niet afleiden van de sterke punten van deze vertaling-met-toebehoren: Schrijvers' kennis van de Romeinse context, zijn eruditie en zijn sensitiviteit voor Lucretius' woorden en wonderen.

Keimpe Algra (Universiteit Utrecht)

Laurence Wuidar, *Musique et astrologie après le concile de Trente* (Turnhout: Brepols 2008) [Institut Historique Belge de Rome: Études d'Histoire de l'Art 10]. 222 pp., ISBN 978-90-74461-70-2. € 45,00.

Book 3 of Ptolemy's *Harmonics* contains a discussion of music and astrology: of, among other things, the correspondences between the astrological aspects and the division of the musical string. If the divided string is mapped onto the circle of the zodiac we find, for example, that a division of the string in half, producing the musical interval of an octave, can correspond to an angle of 180 degrees, the astrological aspect of opposition. This line of thought – that terrestrial music corresponds with the structure of the cosmos, that our music reflects, participates

in, or informs us about the music of the spheres – is capable of much more development, and in the later sixteenth and early seventeenth centuries a number of writers took it up.

This book examines this development in detail, and considers the routes by which, from positions among the mathematical sciences, music became an art and astrology a superstition (p. 21). Most of the discussion is of France and, in particular, Italy: although there are excursions outside them, the book is mostly concerned with the Catholic areas of Europe. This helps to control an otherwise vast subject matter, and it throws the emphasis onto many writers whose contributions to music or astrology will be new to most readers.

Indeed, to many potential readers the title of this book will suggest Kepler (*Harmonices mundi*), perhaps Mersenne (the horoscope of the perfect musician in *Les préludes de l'harmonie universelle*) and possibly little else. Wuidar succeeds admirably in showing that there was very much more. After an introduction surveying definitions, historiography and other general issues, she presents four chapters, of which the first discusses the ancient and renaissance sources for music, astronomy and astrology. The remaining three thematic chapters cover astrology in musical writings and discussions, astrology in musical scores, and the more specific case of astrological writings by seventeenth-century Italian musicians (namely Lodovico Zacconi, Teodato Osio and Pier Francesco Valentini). To my mind this structure serves the subject well, and a focus, throughout the book, on tightly-linked case studies and texts means that the discussion always feels anchored in the specific as well as clearly directed.

If there is a fault it is that, for all its welcome focus on specific texts, the book does sometimes feel a little fragmented, and its treatment of individual writers somewhat brief (I would happily have read longer discussions of Bartolus and Werckmeister, for instance). Wuidar's engagement with the secondary literature seems strongest around the astrology–magic–music nexus; from the history of science or of musical science there were some omissions that surprised me: the monograph of Floris Cohen (*Quantifying Music: the science of music at the first stage of the scientific revolution, 1580–1650*, 1984) and the edited collection of Victor Coelho (*Music and Science in the Age of Galileo*, 1992), for instance, on early seventeenth-century scientific studies of music, are both absent from the bibliography, as are the studies of Mersenne by, for example, Peter Dear (*Mersenne and the Learning of*

the Schools, 1988), Robert Lenoble (*Mersenne ou la naissance du mécanisme*, 1943), and Hellmut Ludwig (*Marin Mersenne und seine Musiklehre*, 1935).

The book has an index nominum but no index rerum, a sad omission in a book one of whose main achievements is to bring together a wide-ranging collection of material, and one which will impact on the book's usefulness as a work of reference. And there is the inevitable handful of tiny errors: musicae for musica (p.11), France for Frances (p. 216), medicine for medicene (in citations of English titles, p. 24), and some titles are given inaccurately (*Music and the Science* on p. 25, *The music of the heaven* on p. 40). Kepler's three laws of planetary motion are stated in a strangely truncated form on p. 41. In themselves these are trivial slips, but they do disturb one's reading of the book.

This is, nonetheless, both an ambitious and a successful book. If it covers a great deal of ground (p. 10: 'Que le lecteur ne s'étonne pas de voyager entre Naples, Gubbio, Rome, Bologne, Milan, Venise, Modène, Pesaro, Rimini mais aussi Paris, Anvers, Altenburg, Leipzig, Quedlinburg et Londres pour suivre l'histoire des influences des astres sur la musique terrestre') the material is admirably organised and its natural centrifugal tendency adroitly controlled. Wuidar has brought together an impressive collection of material on an important and still under-studied subject, and the readers are very few who will come away from her account without having learned new things about music, astrology, and their interaction.

Benjamin Wardhaugh (All Souls College, Oxford)

Maarten Van Dijck, *De wetenschap van de wetgever. De klassieke politieke economie en het Belgische landbouwbeleid 1830-1884* (Leuven: Universitaire Pers Leuven 2008) [ICAG Studies 4]. 488 pp., ISBN 978-90-5867-673-3. € 49,50.

Studies die een originele bijdrage leveren aan de geschiedenis van het economisch denken en aan de economische geschiedenis zijn zeldzaam. Maarten Van Dijcks herwerkte doctoraatsthesis (Departement Geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven, 2004) over de invloed van de klassieke politieke economie op het landbouwbeleid in België behoort tot die categorie. In zijn boek onderzoekt Van Dijck nauwgezet langs welke kanalen en personen het ideeëngoed van de economische wetenschap doorsijpelde in het Belgische overheidsbeleid. Hij

schetst een genuanceerd beeld dat onze kennis over de wisselwerking tussen economische ideeën en economisch beleid in belangrijke mate verrijkt.

In het eerste deel van het boek situeert Van Dijck de economische wetenschap van het midden van de negentiende eeuw. De grote namen en de nationale tradities passeren daarbij de revue, maar de klemtoon ligt op de ontwikkeling van de economische wetenschap in de Belgische context. De belangrijkste school was zonder twijfel de liberale, die vooral onder impuls van Gustave De Molinari en die door hem uitgegeven tijdschrift *L'Economiste Belge* (1855-1868) de inzichten van de economische wetenschap in België verspreidde. Voor de liberale economen kwamen die inzichten in essentie neer op het verdedigen van economische vrijheid. Hun opvattingen worden door Van Dijck opgesplitst in twee beleidsvoorschriften: die van het *laissez-faire*, onderwerp van het tweede deel van zijn boek, en die van de *libre échange*, behandeld in het derde deel. De pleidooien voor een *laissez-faire* beleid verwezen naar de geringe rol die de overheid hoorde te spelen op het binnenlands vlak, terwijl het vrijhandelsbeleid ging over het vrijmaken van de invoer en uitvoer.

Aan de hand van een grondige analyse van het Belgische landbouwbeleid probeert Van Dijck zicht te krijgen op de evolutie van de opvattingen over de rol van de staat in de loop van de negentiende eeuw. In de periode 1830-1850 werd het landbouwbeleid gekenmerkt door interventionisme op maat van de grootgrondbezitters en de kapitaalcrachtige landbouwers. De voedselcrisis in de jaren 1845-1848 deed het besef ontstaan dat de landbouwsector met structurele problemen kampte en waarschijnlijk niet langer in staat was om aan de noden van de gestegen bevolking te voldoen. In tegenstelling tot de Britse overheid, die in Ierland een tamelijk strikt *laissez-faire* beleid volgde, besloot de Belgische overheid om actief tussen te komen teneinde de gevolgen van de voedselcrisis voor de bevolking beperkt te houden. Daarnaast werd ook de kaart getrokken van het ontginnen van nieuwe gronden en het aanzwengelen van innovaties in de landbouw. Vanaf 1850 werd dat soort interventies echter meer en meer in vraag gesteld. Van Dijck stipt aan dat de druk van de verslechterende toestand van de overheidsfinanciën hierin ongetwijfeld een rol heeft gespeeld, maar het is ook zo dat de roep om een *gouvernement à bon marché* – gelanceerd en ondersteund door *L'Economiste Belge* – in de periode 1850-1880 op heel wat bijval kon rekenen in het parlement en in de regering. Er werd effectief een rem gezet op staatsinterventies, maar al bij al bleef

de Belgische overheid een pragmatische koers varen. Voor de meest radicale economen ging dat niet ver genoeg; een ontgoochelde De Molinari keerde in 1868 dan ook terug naar Parijs.

In de tweede helft van de jaren 1840 begonnen de Belgische economen zich ook openlijk in te zetten voor meer vrijhandel. Geïnspireerd door de ideeën en acties van Cobden en Bastiat werd er in 1846 een *Association Belge pour la Liberté Commerciale* opgericht, die een jaar later het door vrijhandelaars gedomineerde *Congrès des Economistes* organiseerde in Brussel. Maar het duurde tot het einde van de jaren 1850, nadat de *Société Belge d'Économie Politique* en de *Association pour la Réforme Douanière* de vrijhandelsbeweging nieuw leven hadden ingeblazen, dat het protectionistische beleid langzaam werd omgebogen. Van Dijck illustreert de beleidsverandering door nauwgezet de debatten over de graanhandel in het Belgisch parlement te reconstrueren en na te gaan hoe het stemgedrag over de jaren heen evolueerde.

De Wetenschap van de Wetgever biedt een fascinerende kijk op de confrontatie tussen de radicale aanbevelingen van de opkomende economische wetenschap en de afwachtende houding van de bewindvoerders. Die confrontatie vertaalde zich in de geleidelijke vervanging van een 'moreel economisch' referentiekader – waarbij het volk en de overheid een soort van stilzwijgende overeenkomst afsloten om in te grijpen telkens wanneer de economische situatie uit de hand dreigde te lopen – door een 'liberaal economisch' referentiekader – waarbij de overheid zich terughoudend opstelde. Van Dijck maakt duidelijk dat het proces van verandering aarzelend is verlopen, en dat de slinger van het beleid nooit helemaal in de richting van het *laissez-faire* is doorgeslagen (en vanaf 1880 overigens opnieuw in de andere richting evolueerde). Zijn onderzoek toont aan dat de ideeën van de klassieke politieke economie wel degelijk invloed hebben gehad op het Belgische landbouwbeleid, vooral in de jaren 1850 en 1860, maar zonder dat er ooit sprake is geweest van een radicale ommezwaai.

Guido Erreygers (Universiteit Antwerpen)

M.J. van Lieburg (red.), *De Amsterdamse internistenscholen 1828-2008. De traditie van inwendige geneeskunde aan het Athenaeum en de Universiteit van Amsterdam weerspiegeld in de academische redes van hoogleraren en lectoren* (Rotterdam: Erasmus Publishing 2008). 288 pp., ISBN 978-90-5235-201-5. € 37,50.

Bestaat er een 'Amsterdamse school' in de interne geneeskunde? Wouter Wieling, die wordt beschouwd als het historische geweten van de afdeling Inwendige Geneeskunde in het Academisch Medisch Centrum (AMC) van de Universiteit van Amsterdam, is er in zijn voorwoord bij de bundel stellig over: die bestaat. De belangrijkste kenmerken ervan zijn volgens hem: zorgvuldig en uitvoerig onderzoek van de patiënt (dat ook diens niet-medische achtergrond en medische geschiedenis omvat); betrachtning van zelfdiscipline door de internist; onderwijs in een meester-gezel-verhouding; grondige kennis van de pathofysiologie en het hanteren van *mechanism/experience based medicine* als richtsnoer (*evidence based medicine* is daarbij een ondersteunend, geen leidend instrument). Amsterdamse internisten zijn volgens Wieling overtuigde generalisten die zich in hun wetenschappelijk onderzoek laten leiden door de klinische zorg in plaats van andersom (pp. 8-9).

Wieling wordt bijgevallen door het huidige hoofd van de afdeling, professor Marcel Levi. Zijn belangrijkste argument is dat in het AMC wordt vastgehouden aan een model met één ongedeelde afdeling waarin alle internisten zijn ondergebracht, terwijl in de andere universitaire klinieken is overgegaan tot verzelfstandiging van de deelspecialismen van de inwendige geneeskunde. Het gevolg is dat aan het AMC vrijwel elke patiënt 'slechts één internist' heeft, 'die de hematologische ziekte behandelt en uiteraard ook de diabetes die het gevolg is van de medicatie, en die zich tevens bekommert over het hartfalen dat tevoren al bestond' (p. 36).

De samensteller daarentegen, Mart van Lieburg, is veel terughoudender. Dat blijkt al uit de ondertitel. Die wijst op het bestaan van een traditie in de interne geneeskunde in Amsterdam. Dat is niet helemaal hetzelfde als een 'school', waardoor Amsterdamse internisten zich onderscheiden van elders opgeleide collega's. In zijn inleiding op de bundel relateert Van Lieburg het bestaan van die school. Om te beginnen waren de stafleden van de medische faculteit van de Universiteit van Amsterdam lange tijd verdeeld over twee ziekenhuizen, het Binnengasthuis en het Wilhelmina Gasthuis, die samen dienst deden als academisch ziekenhuis. Er waren dan ook twee klinieken voor interne geneeskunde, elk met een eigen school. De naoorlogse internisten in het Binnengasthuis beschouwden zichzelf als leerlingen van J.J.G. Borst, hoogleraar van 1938 tot 1973. De internisten in het Wilhelmina Gasthuis voelden zich discipelen van Isidore Snapper, hoogleraar van 1919 tot 1938, toen hij Europa verliet in verband met de toenemende drei-

ging van het nationaal-socialisme. Als er al sprake is van één Amsterdamse school, dateert die van het samengaan van beide interne klinieken in het AMC in 1984. Toen pas werden alle internisten, ongeacht hun deelspecialisme, bijeengebracht in één alomvattende afdeling. In het Wilhelmina Gasthuis waren sommige deelspecialismen van de interne geneeskunde nog verspreid over verschillende paviljoens en hulpziekenhuizen, zoals uit de bundel blijkt. Maar ook die ene afdeling maakt van de Amsterdamse internisten nog geen school, zoals Van Lieburg terecht stelt. Daartoe moet worden nagegaan of de Amsterdamse internisten zich in hun onderwijs, hun klinische zorg en hun onderzoek onderscheiden van internisten aan andere universiteiten en dat is nagelaten.

Wat biedt *De Amsterdamse Internistschool* dan wel? De bundel bevat naast de drie al genoemde inleidende artikelen de inaugurele oraties van een reeks hoogleraren en lectoren in de (interne) geneeskunde vanaf de ambtsaanvaarding van professor H. F. Thijssen in 1828 tot die van Levi in 2001. Deze oraties zijn aangevuld met enige persoonsgegevens over de desbetreffende lector of hoogleraar en afgewisseld met enkele pakkende citaten uit hier niet geheel afgedrukte inaugurele of afscheidsooraties. Wie de moeite neemt ze allemaal te lezen, ziet meer dan alleen een verandering in oratorische stijl. Het eerste dat opvalt, is dat de interne geneeskunde zich in de eerste helft van de negentiende eeuw nog zo traag ontwikkelde, dat bij wijze van inleiding de hele geschiedenis van het vak kon worden behandeld. Telkens werd daarbij bijzondere aandacht besteed aan de beroemde Leidse hoogleraar Herman Boerhaave en het belang dat hij hechtte aan zorgvuldige observatie aan het ziekbed. Nu volgen de veranderingen elkaar zo snel op dat niet verder wordt teruggekeken dan naar het begin van de loopbaan van de spreker.

Een tweede opvallend verschil is dat tot ongeveer 1940 het accent in de oraties lag op de voor- en nadelen van verschillende onderzoeksmethoden die de arts ten dienste staan. Sindsdien is het aantal therapeutische middelen zo enorm toegenomen, dat daarop het accent ligt. Constanten zijn er ook: sommigen noemen de internist een soort superhuisarts, anderen een wever of coördinator in een samenspel van specialisten, die ervoor zorgt dat de aandacht gericht blijft op de patiënt in plaats van op diens ziekte of afwijkingen. Het is daarom des te teleurstellender dat niet is onderzocht of de Amsterdamse internisten zich onderscheiden van hun collega's elders, want nu wordt de claim in de titel niet waargemaakt.

P. J. Knegtman (Universiteit van Amsterdam)

Bart Grob, Elizabet Nijhoff Asser en E. Manú Giaccone, *Papieren anatomie. De wonderschone papier-machémodellen van dokter Auzoux* (Leiden: Museum Boerhaave en Zutphen: Walburg Pers 2008). 92 pp., ISBN 978-90-5730-606-8. € 19,95.

Met de tentoonstelling van de anatomische papier-maché modellen van de Franse medicus Louis Thomas Jérôme Auzoux (1797-1880) heeft museum Boerhaave weer een hoogstandje aan haar collectie toegevoegd. De collectie telt 73 modellen (waaronder onder andere een vrouw in de klassieke Venuspose, de verschillende groeifasen van embryo en foetus, organen, zintuigen, maar ook insecten, een kalkoen en een zeebaars) en is daarmee de belangrijkste papier-maché collectie ter wereld. De modellen, afkomstig uit Nederlandse universiteiten en andere onderwijsinstellingen, waren in de loop der tijd door vocht en stofsneeuw ernstig beschadigd. Onlangs zijn zij in het papierrestauratieatelier van Elizabet Nijhoff Asser met veel liefde en geduld in oude luister hersteld. Het boek dat bij de tentoonstelling hoort, vertelt over de uitdagingen en moeilijkheden van dit proces. De lezer kan niet anders dan bewondering hebben voor de restaurateurs. Alleen kijken naar de modellen volstaat immers niet om te bevroeden hoe ingewikkeld de restauratie is geweest.

Auzoux ontwikkelde zijn eerste papier-maché modellen tijdens zijn studie in Parijs. Na goede kritieken van de *Académie Royale de Médecine* kreeg Auzoux zijn eerste staatsopdrachten, waarna al snel veel vraag kwam naar de modellen zowel uit binnen- als buitenland. De modellen, die meestal volledig demontabel waren, bleken veel beter geschikt voor onderwijsdoeleinden dan de kwetsbare wasmodellen die voordien werden gebruikt. De firma die Auzoux in zijn geboorteplaats Saint Aubin d'Ecrosville oprichtte bloeide en bracht welvaart in het straatarme Normandische dorp. Terecht wordt in het voorliggende boek, niet alleen het wedervaren van de firma Auzoux en de restauratie van de modellen besproken, maar ook de veranderende rol van modellen in de geneeskunde. Bart Grob bespreekt hoe in de negentiende eeuw het anatomisch model steeds belangrijker werd in het medisch onderwijs. Vooral door de groeiende belangstelling voor pathologie werd het belangrijk voor studenten om de gezondheidstoestand van organen en weefsels te leren herkennen. Grob stelt dat door het vasthouden en bestuderen van anatomo-

mische modellen, studenten 'het verloop van een ziekte letterlijk in de hand [kregen], ter nadere bestudering' (p. 72). Toch telde de collectie Auzoux weinig pathologische modellen. Dit had volgens Grob te maken met Auzoux' idee om de werking van het *gezonde* lichaam inzichtelijk te maken.

Helaas hinkt Grobs verhaal op twee benen. Enerzijds stelt hij dat de modellen waren bedoeld voor het 'nieuwe' pathologisch onderwijs. Anderzijds plaatst hij de modellen in de aloude traditie waarin anatomische modellen een geïdealiseerde weergave waren van de werkelijkheid. Grob legt niet uit hoe deze twee uitersten verenigbaar waren in de papier-maché modellen. Ook legt hij onvoldoende uit hoe Auzoux' modellen veranderingen in het negentiende-eeuwse medisch onderwijs representeerden. Als de modellen van Auzoux vooral bedoeld waren voor het pathologisch onderwijs, hoe was dit dan een verandering ten opzichte van het eerdere didactische gebruik van anatomische preparaten en modellen? Functioneerden de modellen vooral als illustratie bij tekstboeken (zoals gebruikelijk in de vroegmoderne geneeskunde), of werden de modellen onafhankelijk gebruikt?

Een andere cluster vragen die Grob laat liggen is hoe de modellen in een culturele context stonden. Als de modellen een ideaalbeeld waren van het lichaam, welke normen werden er dan gebruikt om dit ideaal te definiëren? Wat was de invloed van de Normandische context op de productie van de papier-maché modellen? Het boek vertelt dat de mallen die voor de modellen gebruikt werden afkomstig waren uit de ciderproductie, de andere belangrijke inkomstenbron van de streek. Er is een foto van een arbeidster in omhelzing met een Auzoux-model met een sigaret in zijn mond. Ook waren papier-maché modellen prominent aanwezig op groepsfoto's van de fabrieksarbeiders. De Auzoux-modellen, zo lijkt het, maakten een levend deel uit van de gemeenschap. Helaas wordt niet duidelijk of en hoe culturele invloeden van belang waren bij de vormgeving van de Auzoux-modellen. Niettemin is *Papieren Anatomie* de moeite waard – al was het alleen al vanwege de prachtige foto's van de gerestaureerde modellen. Het boek kan prima onafhankelijk van de tentoonstelling gelezen worden. Ik betwijfel echter of iemand na lezing van *Papieren Anatomie* de verleiding kan weerstaan om 'de wonderschone papier-maché modellen van dokter Auzoux' te gaan bewonderen in Museum Boerhaave.

Rina Knoeff (Universiteit Leiden)

Anèt Saal, *Een late lijkrede voor Piet Barentsen 1876-1939* (Nijmegen: ZIEZOO 2008). 264 pp., ISBN 978-90-812107-1-3. € 22,50 + verzendkosten (enkel te bestellen bij de auteur: anet.saal@chello.nl).

Deze biografie van huisarts Barentsen is eigenlijk een familiegeschiedenis. De fascinatie van socioloog C.D. (Kees) Saal (1917-1986) voor het levenswerk van Barentsen, het boek *Het Oude Kempenland* (1935), vormde voor zijn dochter Anèt de aanleiding voor een zoektocht naar leven en werken van Pieter Adriaan Barentsen.

Barentsen is geboren in Schoondijke in Zeeuws-Vlaanderen waar zijn vader hoofdonderwijzer was. Op vijftienjarige leeftijd vertrekt hij naar Middelburg naar de HBS om in 1894 zijn studie geneeskunde in Amsterdam te kunnen beginnen. Saal beschrijft Amsterdam en de medische opleiding aan de Gemeente Universiteit aan de hand van secundaire bronnen, Barentsen heeft er zelf niet over geschreven. Dat wordt anders als Barentsen de positie van huisarts en gemeentearts in Bergeijk aanneemt. Het is bijzonder hoe deze arts van protestantse huize zich in het rooms-katholieke Brabant weet te handhaven (1903-1916).

Saal geeft een indringend beeld van de plaatselijke armoede, slechte hygiëne, alcoholmisbruik en hoge zuigelingensterfte. Het is het onderwerp waarmee Barentsen de publiciteit zoekt middels artikelen in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* en later in *Mensch en Maatschappij*. Hij pleit voor sociologisch onderzoek naar de positie van het gezin in de samenleving. De huisarts is volgens hem de aangewezen persoon om daarover informatie te verschaffen. Zelf verwerkt hij zijn kennis over het gezinsleven in de Kempen tot het genoemde boek dat als ondertitel heeft 'Een proeve van vergelijking van organisme en samenleving'. Het boek wordt wisselend ontvangen. De Amsterdamse hoogleraar sociale geografie en volkenkunde prof. dr. S. R. Steinmetz waardeert de sociografie, maar hecht geen waarde aan de sociologische theorie van Barentsen. Ook prof. dr. A. J. P. van den Broek, hoogleraar anatomie te Utrecht met een sterke antropologische belangstelling, wijst vooral op de betekenis van het werk van Barentsen voor de kennis over de bevolking.

Anèt Saal heeft veel gegevens over Barentsen en zijn familie kunnen opsporen en plaatst die tegen een levendig beschreven achtergrond van het maatschappelijk leven voor en na de eeuwwisseling. De lezer zou nog wel meer willen weten, met name over de wetenschappelijke kant van het werk

van Barentsen. Hoe verhoudt zijn sociologische theorie zich tot de toen gangbare opvattingen? Is aan zijn oproep tot het verzamelen van gegevens door andere huisartsen gevolg gegeven? Is hij uniek in het combineren van sociologie en geneeskunde? Genoeg vragen voor een volgend onderzoek dat kan voortbouwen op het verdienstelijke werk van Saal.

A. de Knecht-van Eekelen

Cornelis D. Andriessse, *Dutch Messengers. A history of science publishing, 1930-1980* (Leiden and Boston: Brill 2008). 281 pp., ISBN 978-90-0417-084-1. € 99,00.

In *Dutch Messengers* beschrijft de Nederlandse emeritus hoogleraar natuurkunde, schrijver en Christiaan Huygens-biograaf Cornelis D. Andriessse de opkomst en internationale expansie van Nederlands bekendste wetenschappelijke uitgeverijen, van de 'uitzuivering' van het Duitse academische milieu door de nazi's, die in de jaren 1930 cynisch genoeg marktopportunities schiep voor Nederlandse entrepreneurs, tot de trend van concernvorming in de jaren 1970. Centraal in dit verhaal staan niet zozeer de bedrijfsgeschiedenissen van Nijhoff, Elsevier en de Noord-Hollandsche Uitgeverij, maar de rol en verdiensten van individuele uitgevers, redacteurs en wetenschappers. Andriessse baseert zich voornamelijk op (auto)biografische publicaties en persoonlijke interviews met meer dan dertig getuigen, alsook op ongepubliceerde aantekeningen van Floris Bakels, Piet Bergmans en Daan Frank. Dit levert levendige portretten op van onder meer Martinus Nijhoff, Ted Klautz (Elsevier) en Daan Frank (Noord-Hollandsche Uitgeverij).

In de sterkte van het boek schuilen ook de voorname zwakten. Om te beginnen steunt Andriessses persoonsgebonden aanpak niet op een werkelijk interessante hypothese. Op het boekomslag van *Dutch Messengers* wordt de 'main thesis' samengevat als '[s]uccessful publishing requires a strong, fruitful partnership between an academic publisher and an academic editor.' Bij wijze van aanprijzing wordt er meteen aan toegevoegd dat deze these de meeste lezers ongetwijfeld zal overtuigen. Een dermate vaag geformuleerd idee lijkt inderdaad moeilijk te weerleggen. Precies omdat Andriessses uitgeverijgeschiedenissen te weinig rond heldere vraagstellingen zijn gebouwd, worden sommige thema's nauwelijks aan de orde gesteld. Naar de acquisitie van wetenschappelijke bijdragen wordt op p. 209 wel vluchtig verwezen, maar hoe de kwaliteitsassertie ervan precies

verliep, blijft vaag. Misschien had Andriessse zijn inzichten wat scherper gekregen als hij uitgevers niet alleen als 'messengers' had neergezet maar ook als 'gatekeepers', een metafoor waarvan de wetenschappelijke bruikbaarheid in het internationale uitgeverijonderzoek al is aangetoond.

Voorts blijven zakelijke aspecten onderbelicht. Andriessse slaagt er niet in om duidelijk te maken hoe gespecialiseerde tijdschriften voor een select publiek winstgevend objecten konden zijn, of hoe de wetenschappelijke tak zich binnen een uitgeverij verhiel tot andere activiteiten (de 'gewone' Nederlandse lezer vereenzelvigde de naam van Elsevier wellicht met het rechts-conservatieve weekblad van de uitgeverij: had dit een weerslag op de wetenschappelijke reputatie van het bedrijf?).

Een tweede bezwaar betreft de methodologie. Het feit dat Andriessse quasi exclusief put uit persoonlijke getuigenissen schaadt de betrouwbaarheid van zijn relaas. Zo steunt de geschiedenis van Elsevier te sterk op *In de ban van mijn schaduw* (1986), de memoires van de voormalige president-directeur J.P. (Ted) Klautz. Hoewel deze stof leveren voor tal van anekdoten en Andriessses verhaal een zwerige vaart verlenen, lijken ze niet altijd even betrouwbaar. De betrouwbaarheid van *In de ban van mijn schaduw* wordt echter nauwelijks gethematiseerd. En als het sporadisch toch gebeurt, zoals in voetnoot 51 op p. 68, dan wordt de indruk alleen maar versterkt dat Klautz' getuigenis vaker met andere bronnen geconfronteerd had moeten worden. Op dit vlak werden echt kansen gemist. Anders dan het archief van de Noord-Hollandsche uitgeverij is dat van Elsevier immers niet verloren gegaan. Het bevindt zich in het Gemeentearchief van Amsterdam, ongeinventariseerd en in wanorde, maar het is omvangrijk en grotendeels toegankelijk. Vragen die nu onopgelost blijven hadden mogelijk ontraasdeld kunnen worden als deze collectie was geconsulteerd (bijvoorbeeld wie het idee leverde voor *Elsevier's Encyclopaedia of Organic Chemistry*, een project waarvan de moeizame realisatie door Andriessse wel mooi uit de doeken wordt gedaan).

Tot slot lijken de literaire ambities van de auteur soms een meer synthetische aanpak in de weg te hebben gestaan. Dit geldt met name voor het derde hoofdstuk ('German Scenes'), waarin de auteur de tragische omstandigheden schetst waarin de grote wetenschappelijke uitgeverijen in Duitsland ten onder gingen in de jaren voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Door de 'scènes' chronologisch achterste voren aan elkaar te lassen raakt de lezer op den duur gewoon het spoor bijster.

De hier geformuleerde bezwaren nemen niet weg dat *Dutch Messengers* een lezenswaardig boek is, waaruit een grote bewondering blijkt voor de wetenschap en het vernuft van haar beoefenaars, alsook voor het talent en de behendigheid van uitgevers als Ted Klautz en Daan Frank. De moeite zijn zeker ook tal van tot de verbeelding sprekende details, bijvoorbeeld de toelichting bij de typografische moeilijkheden die het zetten van wetenschappelijke tekens en symbolen met zich mee brachten (p. 142). Tot slot kan allerminst worden ontkennd dat Andriessse belangrijke getuigenissen heeft verzameld en zijn boek menig aanknopingspunt bevat voor verder onderzoek.

Kevin Absillis (FWO – Universiteit Antwerpen)

Harry Oosterhuis en Marijke Gijswijt-Hofstra, *Verward van geest en ander ongerief. Psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg in Nederland (1870-2005)* (Houten: Bohn Stafleu van Loghum 2008). 3 volumes, xiv + 1522 pp., ISBN 978-90-3135-238-8. € 135,00.

Zo'n twintig jaar geleden, op het *First European Congress on History of Psychiatry and mental health care* (gehouden in 1990 te 's Hertogenbosch, Nederland) waren degene die de stand van zaken met betrekking tot de Nederlandse situatie opmaakten, zeker niet uitsluitend enthousiast: de geschiedschrijving van de psychiatrie en van de geestelijke gezondheidszorg in het algemeen vertoonde volgens hen nog tal van lacunes en was vooral in gevaar door het ontbreken van financiering, institutionalisering en continuïteit (Van Belzen en Vijselaar in *History of Psychiatry 2* (1991), pp. 281-288). De somberheid die hun bijdrage kenmerkte, is – gelukkig! – ongegrond gebleken: er zal nauwelijks een ander land zijn waar zoveel historisch en historiserend onderzoek verricht is naar de geschiedenis van geesteszieken, hun behandeling en verzorging als Nederland. En zeker is geen ander land te noemen waarvoor een net zo magistraal overzichtswerk over dit onderzoek bestaat. *Verward van geest en ander ongerief* is een unieke prestatie en kent ook internationaal zijn weerga niet. Het werk omvat maar liefst drie delen, samen goed voor een totaal van 1522 pagina's. Het geheel is prachtig uitgegeven: op mooi, glanzend papier, ingebonden, met harde kaft en een totaal gewicht van bijna vijf kilo.

Het is een enorme prestatie die de auteurs geleverd hebben, zeker als men bedenkt dat zij zelf niet

uit de geschiedschrijving van de Nederlandse psychiatrie afkomstig zijn: de historicus Oosterhuis (werkzaam te Maastricht) heeft zijn sporen verdiend met voornamelijk onderzoek naar de geschiedenis van homosexualiteit en gender, de van origine sociologe Gijswijt-Hofstra (thans emeritus hoogleraar Sociale en Culturele Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam) verrichtte zelfstandig onderzoek naar onder andere toverij en naar homeopathie. Vanaf 1997 brachten zij een onderzoeksgroep 'De gestoorde psyche' samen, waartoe enkele door hen bij de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek aangevraagde projecten, maar ook andere auteurs behoorden (bijvoorbeeld Vijselaar, de enige hoogleraar 'Geschiedenis van de psychiatrie' in Nederland, en Abma en Weijers, die eerder een verdienstelijke geschiedschrijving publiceerden: *Met gezag en deskundigheid: De historie van het beroep psychiater in Nederland*, 2005). Binnen genoemd kader hebben Oosterhuis en Gijswijt-Hofstra zich een overzicht verschaft over zo ongeveer alle in Nederland verschenen studies, terwijl ze ook een goed deel van de buitenlandse literatuur verkend hebben. Zij delen hun werkstuk in vijf hoofdstukken in, die meteen ook de door hen aangehouden periodisering aangeven: 1. 'Psychiatrie in opbouw' (1870-1918), 2. 'Belofte van het nieuwe' (1918-1940), 3. 'Ontwrichting, uitbouw en kentering' (1940-1965), 4. 'Geestelijke gezondheidszorg voor iedereen en niemand' (1965-1985), 5. 'Schuivende schotten en haperende vermaatschappelijking' (1985-2005). Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een nabeschouwing. In hun inleiding (28 pagina's) noemen zij onder meer hun vraagstelling (een verantwoording daarvan ontbreekt eigenlijk) en hun uitgangspunten. Opvallend is dat zij in de paragraaf 'Afbakening' geen verantwoording geven van begin- en einddatum van het tijdvak dat ze behandelen. Met name de begindatum komt daarmee wat arbitrair over: in 1871 werd weliswaar de *Nederlandsche Vereniging voor Psychiatrie* opgericht, maar was dit het begin van de psychiatrie in Nederland? Wanneer ergens een vereniging voor wordt opgericht, is de zaak zelf immers doorgaans reeds begonnen. Ook waarom het verhaal ophoudt in 2005 wordt niet duidelijk; de auteurs noemen de twintigste eeuw uiteindelijk wel een lange (p. 1265), maar dan toch vooral omdat zij die eerst lang hebben gemaakt. Doch dit is slechts een kanttekening, de kwaliteit van het geheel lijdt er geenszins onder.

Ofschoon ze niet altijd de teneur van iedere studie goed treffen, exciperen Oosterhuis en Gijswijt-

Hofstra de literatuur inzake de Nederlandse situatie over het algemeen voortreffelijk. Vooral karakteriseren zij de bestaande literatuur treffend: het Nederlandse onderzoek is vooral descriptief van aard geweest, zeker wat het deel van het psychiatrisch verleden betreft dat zich in de betreffende inrichtingen heeft afgespeeld. Slechts binnen het onderzoek naar de extramurale zorg is enig aanhaken bij enkele sociologische theorieën te registreren, maar echt theoretische studies zijn nauwelijks gepubliceerd en van kritiek op hun onderwerp hebben de Nederlandse auteurs zich verregaand onthouden. Oosterhuis en Gijswijt-Hofstra trekken de eerder te Den Bosch opgemaakte balans door: er heeft zich ook in de afgelopen twintig jaar geen cesuur voorgedaan, er is geen sprake geweest van een wending naar bijvoorbeeld de sociale en mentaliteitsgeschiedenis. Daar zij zelf geen origineel onderzoek rapporteren, konden de auteurs daar uiteraard geen verandering in brengen: ook hun studie is vergaand a-theoretisch, zeer descriptief.

Aan het project als geheel heeft waarschijnlijk een ambitie ten grondslag gelegen die slechts zeer ten dele is waargemaakt. Hun vraagstelling is tweeledig geweest: 1. Hoe signaleerden en articuleerden betrokkenen moeilijkheden als specifieke psychiatrische of geestelijke gezondheidsproblemen? 2. Wanneer gingen deskundigen over tot behandeling in de context van enerzijds hun interactie met de hulpvragers en anderzijds de instellingen en maatschappelijke omgeving waarin die wisselwerking plaatsvond? (p. 3) Twee volumes verder blijkt op de eerste vraag geen antwoord te komen, hetgeen echter niet verbaast: er is immers nauwelijks onderzoek dat gericht is geweest op de 'hulpvraag' van patiënten. Dit had men echter bij aanvang van het project ook wel kunnen (moeten...) weten. In hun uitgangspunten blijken zij weifelachtig: het gebrek aan kritiek dat de Nederlandse geschiedschrijving van de psychiatrie kenmerkt, bestendigen en versterken zij door zich verre te houden van alle revisionisme (als tegenhanger van presentisme) en van bijvoorbeeld Foucaults disciplinerings-theorie. Het leidt echter tot tegenspraak: constructionistische gezichtspunten worden wel toegepast op de psychiatrie als geheel van theorie, onderzoek en praktijk, maar niet op het object ervan. Psychiatrische of psychische problemen achten zij geen objectief gegeven, maar de 'moeilijkheden' waar mensen mee te kampen hebben, en waartoe ook 'geestelijke verwarring' kan behoren, zouden dat wel zijn (pp. 22-23). Dat valt niet zo goed in te zien, als voor die 'moeilijkheden' geen mogelijkheid tot articulatie of conceptualisatie

bestaat. Dit zogenoemde 'uitgangspunt' lijkt in strijd met het markt-begrip dat ze als heuristisch en analytisch instrument wensen te hanteren (p. 4), en waarbij ze onderlinge relaties en wederzijdse beïnvloeding uitdrukkelijk noemen. Ze geven nota bene aan – zonder dit echter empirisch te onderbouwen – dat er een sterker verband dan in de somatische geneeskunde bestaat tussen enerzijds de omvang en de aard van het professionele hulpverleningsaanbod en anderzijds de mate waarin aandoeningen worden herkend als door deskundigen te behandelen problemen.

Deel II eindigt met een 'Slotbeschouwing', die wellicht een nadeel van het voordeel van deze publicatie toont: die slotbeschouwing is geen slotbeschouwing, ze is veel te lang en te wijldloepig. Tal van details worden weer uitgestald, maar het niveau van descriptie wordt opnieuw nauwelijks overstegen. Slechts in de laatste pagina's over 'Vooruitgang: dilemma's en paradoxen' verheft zich het perspectief en worden enkele fundamentele vragen gesteld, bijvoorbeeld over de keerzijde van de zogenaamde moderniseringsprocessen. Dit zijn echter wel vragen die het boekje van de historische onderzoeker te buiten gaan: een oordeel over 'vooruitgang' in de psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg is zeker niet in de eerste plaats aan de historicus. De historicus had zich echter wel dienen uit te laten over de kwaliteit van het in deze studie gerefereerde onderzoek en moeten nagaan of zich daarin vooruitgang aandient: doet de huidige generatie onderzoekers het beter? Waarom, of waarom niet? Na zoveel literatuur te hebben doorgerwerkt, hadden de auteurs toch wel wat meer over 'het historisch onderzoek' te berde kunnen brengen dan alleen het aangeven van wat allemaal nog uitgezocht moet worden? Zou enige methodologische reflectie niet op haar plaats zijn geweest?

Zoals de gehele studie zich kenmerkt door een vergaand a-theoretisch karakter, zo treft ook het ontbreken van ingaan op de theorievorming, of minstens op de binnen de Nederlandse psychiatrie en geestelijke gezondheidszorg gehanteerde psychopathologische theorieën. Zulks had de studie tot een specifieke studie kunnen maken, nu maakt ze te vaak de indruk een studie van buitenaf te zijn, zonder te laten blijken waar het in de psychiatrie en de geestelijke gezondheidszorg in ieder geval ook over gaat: het proberen te begrijpen wat 'het psychische' (of hoe men het aangeduide werkelijkheidsdomein ook wil noemen) is, het proberen te achterhalen hoe en waarom het ontspoot, en het proberen het zware lijden dat daarmee samengaat, te verlichten. Zo voortreffelijk en

omvattend als de studie opgezet en doorgevoerd is, maakt zij toch de indruk dat zij *mutatis mutandis* net zo goed domeinen als energievoorziening of journalistiek als object had kunnen hebben.

Is dit puntje van kritiek ernstig? Het zal voor elke gebruiker van deze studie anders liggen. Gegeven de opleiding en expertise van de auteurs is een desideratum als zojuist geformuleerd bij hen waarschijnlijk niet aan het juiste adres. Er valt, bij welke studie ook, altijd wel wat te wensen, zoals er ook altijd eenzijdigheden aan te geven zijn. Wie een studie van deze omvang in het licht geeft, weet van tevoren dat altijd wel ergens een steek gevallen is. Het zijn in het onderhavige geval echter slechts kleine steekjes en men moet het soms ook maar net even weten: niet iedere rooms-katholieke religieuze orde is een kloosterorde (en de ordes die in de rooms-katholieke ziekenhuizen hun werk deden, waren zeker geen kloosterordes), de foto op pagina 193 toont zeer waarschijnlijk niet Leendert Bouman in de collegezaal van de Valeriuskliniek (vermoedelijk is het een foto van een college van Cornelis Winkler in de PNK te Utrecht), en zo is er wel meer. Sommige steekjes komen eerder voor de rekening van de uitgever dan de auteurs: de bibliografie is niet overall alfabetisch correct, soms worden ten onrechte scherpe haken rond de plaats van uitgave geplaatst, en wat dies meer zij. Het zijn bagatellen die aan de waarde van deze studie niets af doen. De publicatie is precies wat de auteurs er zelf over zeggen: een 'omvangrijk overzichts- en naslagwerk' van formaat, leesbaar geschreven, met enorme acribie volbracht, internationaal uniek. Zelfs als ze 'het onderzoek' inhoudelijk niet verder brengt, zal ze voor elke toekomstige onderzoeker onontbeerlijk zijn!

J.A. van Belzen (Universiteit van Amsterdam)

Barend Haeseker, *'Pylers van 't bouwvallig leven'. Vier eeuwen geneeskunde in Den Haag – Medische praktijk, scholing en boekproductie 1550-1950* (Rotterdam: Erasmus Publishing 2008). 400 pp., ISBN 978-90-5235-200-3. € 59,50.

'Mijn taak is af, zij het gebrekkig. Hage's doctoren, pharmaceuten en chirurgen zijn voor de eerste maal ten papiere verschenen. Mijn opvolger, zoo hij iets vindt dat hem minder juist en duidelijk schijnt, zij omzichtig, want ook in de officieele stukken zijn fouten' (p. 14). Met dit citaat van de medicus Rochus Krul (1833-1920) opent Dr. Barend Haeseker zijn boek *'Pylers van 't bouwvallig leven': vier eeuwen geneeskunde in Den Haag, medische*

praktijk, scholing en boekproductie. Zoals de titel reeds aangeeft is dit boek eerder een beschrijvend overzichtswerk dan een kritische analyse van een bepaald gegeven binnen de geschiedenis van de geneeskunde. De auteur beoogt een overzicht te geven van vier eeuwen medische praktijk, scholing en boekproductie in Den Haag. Het lijvige boek telt 400 pagina's en is onderverdeeld in vier grote luiken die elkaar chronologisch opvolgen: 1. 'Van Opstand tot en met de oprichting van het chirurgijngilde', 1600-1700; 2. 'Institutionalisering van de gezondheidszorg op plaatselijk niveau', 1700-1800; 3. 'Van geneeskundig staatsbestuur naar staatstoezicht via de wetten van Thorbecke', 1800-1900; 4. 'Ontwikkeling en vooruitgang van de geneeskunde rondom de twee Wereldoorlogen', 1900-1950. Vervolgens zijn deze vier secties thematisch onderverdeeld, en behandelen ze een breed spectrum aan onderwerpen zoals het medisch onderwijs, de medische beroepsgroepen, de professionalisering van de medische beroepen, de collegia medica, de medische boekproductie en het ziekenhuiswezen.

Een overzicht van de voornaamste werken die, al dan niet rechtstreeks, van toepassing zijn op de geschiedenis van de Haagse geneeskunde, scholing en boekproductie is terug te vinden in de uitgebreide literatuurlijst. Verder wordt er ook melding gemaakt van nationale en internationale auteurs, zoals Roy Porter en Simon Schama, waarvan de werken niet altijd rechtstreeks te maken hebben met de Haagse geneeskunde maar wel zorgen voor de omkadering van het geheel. Echter, de namen van enkele welbekende en belangrijke internationale vorsers in de geschiedenis van de geneeskunde ontbreken, zoals bijvoorbeeld Hilary Marland, Harold Cook, Malcolm Nicolson en Mary Lindemann. Het zou passend en wenselijk geweest zijn hen hier ook te vernoemen (voor de omkadering van het werk) aangezien deze vorsers uitgebreide en belangrijke bijdragen leverden tot de kennis van de geschiedenis van de geneeskunde in de Noordelijke Nederlanden en zijn buurlanden.

Voor het bronmateriaal wordt er slechts een opsomming gegeven van de geraadpleegde archieven maar verdere gedetailleerde verwijzingen naar, of beschrijving van welke precieze stukken er geraadpleegd werden, ontbreekt. Verder is het boek rijkelijk geïllustreerd en gedocumenteerd met bijkomende verwijzingen die niet in detail in het corpus worden besproken maar wel in de bijkomende documentatie en illustratie terug te vinden zijn.

Naast een handige naamindex aan het eind van het boek, heeft het werk ook nog een uitgebreide

bijlage met een overzicht van de 'Haagse Medische Boeken' (1600-1950), de 'Hage-professoren' (1637-1837), 'Haagse Doctores medicinae' (1392-1900), 'Haagse chirurgijns' (1437-1866), 'Haagse vroedvrouwen' (1376-1903), 'Haagse Apothekers' (1397-1900), 'Artsen in de Haagse gemeenteraad' (1811-1940), en een chronologisch overzicht van de 'Haagse Ziekenhuizen' (1800-2000). Deze bijkomende documentatie, illustraties, bijlagen en index voorzien het boek van een makkelijk hanteerbare structuur die de toegankelijkheid voor de lezer bevordert. Ook de taal en stijl van de tekst is vlot waardoor het boek toegankelijk is voor de leek.

Kortom, dit boek is een interessant en rijkelijk geïllustreerd en gedocumenteerd overzichtswerk voor eenieder die graag meer wil te weten komen over vier eeuwen geneeskunde, medische praktijk, scholing en boekproductie in Den Haag (1550-1950).

Tine Van Bortel (King's College, Londen)

Ton van Helvoort, *De chemie van de universitaire wetenschapsbeoefening. Een halve eeuw scheikunde in Groningen, 1945-1995* (Hilversum: Uitgeverij Verloren 2008) [Studies over de geschiedenis van de Groningse universiteit 4]. 392 pp., ISBN 978-90-8704-015-4. € 29,00.

De laatste halve eeuw was een bewogen periode in de universiteitsgeschiedenis. Twee grote bewegingen doorkruisten elkaar. Enerzijds de democratisering van het hoger onderwijs, waarbij niet alleen meer studenten werden toegelaten maar waarbij ze ook een grote rol gingen spelen in het bestuur van de universiteit; en anderzijds het ontstaan van de ondernemende universiteit, door het nauwer aanhalen van de banden met de industrie en andere maatschappelijke actoren, door de creatie van eigen spin-off bedrijven en door veranderingen in de financieringskanalen. Als onderstroom wordt hierbij vaak verwezen naar de 'amerikanisering' van de universiteiten. Al vóór de Tweede Wereldoorlog waren Europese universiteitsbestuurders zich bewust van de moderne en meer efficiënte universiteitsstructuren in de Verenigde Staten. Na de oorlog gold het Amerikaanse model lange tijd als ideaal. De concrete invoering van het Amerikaanse model diende echter aangepast aan de lokale omstandigheden en tradities van het Europese continent.

In dit vlot geschreven boek plaatst Ton van Helvoort de geschiedenis van de Groningse scheikundigen in het bredere kader van de veranderingen

van de Nederlandse universiteit. Het is zijn ambitie met deze casus een bijdrage te leveren aan het inzicht in de sociale voorwaarden die hebben geleid tot een sterk performante en 'excellerende' wetenschapsbeoefening naar Amerikaans model. Daar slaagt hij behoorlijk in. Van Helvoort laat zich niet vangen in een lineaire behandeling van het thema, waarbij alles rond amerikanisering blijft draaien. Hij laat juist zien dat de ontwikkeling van de Groningse chemie (en, bij uitbreiding, van de Nederlandse universiteiten) niet eenvoudigweg als een bewust kopiëren van het Amerikaanse voorbeeld kan worden beschouwd. Er vonden heel wat simultane ontwikkelingen plaats (ontzuiling, democratisering van de samenleving, maatschappelijke verantwoordelijkheid van de wetenschap, enzovoort), die wijzen op een autonome dynamiek. Bovendien is het ook lastig om het universitaire stelsel in de Verenigde Staten als een eenvormig model op te vatten. Maar het is duidelijk dat zowat alle actoren in deze universiteitsgeschiedenis op één of andere manier geïnspireerd werden door wat zij als het Amerikaanse model beschouwden. Van Helvoort betoogt overtuigend dat in het bijzonder de Groningse chemici voorop liepen in deze ontwikkelingen.

Van Helvoort is erin geslaagd om een gedetailleerde geschiedenis van vijftig jaar chemie in Groningen samen te bundelen tot een goed leesbaar en onderhoudend boek. In aparte hoofdstukken gaat hij in op de hervorming van het onderwijs, de expansie van de universiteit en haar bestuurlijke gevolgen, de disciplinaire ontwikkeling van de verschillende labo's, de veranderingen in het personeelsstatuut, het debat over de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de chemie en de institutionele spanningen die door de hedendaagse nadruk op innovatie en toegepast onderzoek worden veroorzaakt. Deze thematische aanpak heeft het nadeel dat biografische informatie of toelichtingen over het chemisch onderzoek in Groningen wat worden ondergesneeuwd. Ook zou het zinvol geweest zijn meer aandacht te besteden aan studenten en alumni, hoewel moet gezegd dat onderwijs in het boek een grote plaats krijgt naast onderzoek en bestuurlijke discussies. Het boek bevat 28 afbeeldingen, die echter slechts een klein gedeelte van de behandelde geschiedenis in beeld brengen.

Dit is een zeer gedegen boek, dat een interessante analyse brengt van de Groningse chemie, maar ook van de ontwikkelingen in het Nederlandse hoger onderwijs in de tweede helft van de vorige eeuw.

Geert Vanpaemel (Katholieke Universiteit Leuven)